

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПАРАМІЛІТАРНОГО РУХУ У ГАЛИЧИНІ (НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.)

А.Я. Нагірняк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний Університет “Львівська політехніка”

© Нагірняк А.Я., 2014

Висвітлені основні здобутки формування української історичної спадщини з проблеми еволюції парамілітарних рухів Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. в українські військові з’єднання.

The paper highlights the main achievements of Ukrainian historiographical heritage from the point of view of the evolution of Galicia paramilitary movements of the late XIX – early XX century, the Ukrainian military units.

The article highlights and analyzes the main stages of the study: 1) works of researchers of the interwar period in Western Ukraine and the diaspora historians, who laid the conceptual foundations of informative study of the entire Ukrainian national movement and political history and the history of Cossack riflemen paramilitary companies in particular; 2) The work of historians of the Soviet period; 3) The studies of Ukrainian historians who appeared in the late 80’s – early 90’s of XX century during the collapse of the Soviet Union when the history of paramilitary organizations was treated as a “white spot” and in terms of the existing Soviet system was forbidden to write about; 4) The works of historians of the period of independent Ukrainian were based on democratic methodological principles.

Particular attention is drawn to the memorable leaflets, which were published in Western Ukraine, Canada and the U.S., which form two groups of works of civil and political activists ZUNR. Of the greatest importance to historians is the work of ZUNR leader K. Levytskyi who investigated the problems of national revival in the late XIX – early XX century and activities of socio-political organizations and paramilitary associations. The importance of the historical-journalistic publications, which mainly took the form of leaflet memories in the 20’s of the twentieth century was also emphasized. The role of contemporary Ukrainian newspapers, including significant place, which is occupied by the military – historical illustrated magazine “Chervona Kalyna Chronicles”, which came out in Lviv in 1929–1939 s. A lot of leaflet memories and biographies of participants liberation struggle 1914–1923 were published there.

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження українського парамілітарного руху, що висвітлює один з етапів формування національних збройних сил. Протягом тривалого часу на проблему парамілітарного руху не звертали уваги українські дослідники, що спричинено низкою причин.

На цьому етапі розвитку української історичної науки інтерес до діяльності молодіжних товариств різко зріс, адже окремі із цих товариств відновили свою діяльність за сучасних умов та відіграють помітну роль у вихованні молоді й суспільно-політичному розвитку країни. Тому існує потреба врахування їх історичного досвіду й уроків, відображених у науковій літературі, яка акумулює доробок попередніх поколінь дослідників та підносить вивчення проблеми на якісно новий рівень [1].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині виникли легальні можливості для утворення та діяльності національних товариств такого типу, які за напрямком своєї роботи – спортивні, гімнастично-протипожежні та інші належали до парамілітарних організацій [2].

Тема українського парамілітарного руху, яка стала предметом аналізу української історіографії, дає підстави для її узагальнення і вивчення.

Узагальнюючи її вивчення, можна виділити такі етапи дослідження: 1) твори дослідників міжвоєнного періоду у Західній Україні та діаспорних істориків, де були закладені інформативно-концептуальні засади вивчення усього українського національно-політичного руху й історії січового стрілецтва та історії парамілітарних товариств зокрема [3]; 2) роботи істориків радянського періоду; 3) праці українських істориків, які з’явилися у кінці 80-х років – на початку 90-х рр. ХХ ст. в умовах розпаду СРСР де історія парамілітарних організацій розглядалася як “біла пляма”, про яку писати в умовах існуючої радянської системи було заборонено; 4) роботи істориків періоду незалежної Української Держави, в яких тема парамілітарних товариств розглянута на демократичних методологічних засадах.

У міжвоєнний час найбільше видано мемуарних книг, які побачили світ у Західній Україні, Канаді та США. Вони становлять дві групи: праці

державно-політичних діячів ЗУНР і книги безпосередніх учасників збройної боротьби. Велику значущість для істориків, мають праці голови уряду ЗУНР К. Левицького [4–6], в яких досліджуються проблеми національного відродження наприкінці XIX – початку XX ст., діяльність громадсько-політичних організацій та парамілітарних товариств [7].

До кращих творів мемуарної літератури цього періоду слід зарахувати твори М. Заклинського [8], М. Галушчинського [9], Д. Паліва [10] та ін.

Спробу оцінки діяльності парамілітарних організацій у розгортанні національно визвольних процесів у Галичині були дані в історико-публіцистичних виданнях, які переважно подані у формі спогадів у 20-х рр. XX ст.

Серед тогочасних українських часописів значне місце посідає військово-історичний ілюстрований журнал “Літопис Червоної Калини,” що виходив у Львові у 1929–1939 р., у якому публікувались спогади і біографії учасників визвольних змагань 1914–1923 рр. Це праці М. Андрусика [11;12], Л. Лепкого [13;14], К. Купчанки [15], І. Блажкевича [16], О. Гриця [17].

Окремі публікації, що стосуються молодіжного парамілітарного українського руху вийшли у виданнях “Сокола Батька” [18; 19], у яких автори розглядали спортивно-пожежні товариства у контексті їх еволюції у майбутні військові формування.

Після встановлення радянської влади у Західній Україні дослідження, пов’язані з національно-визвольним рухом були припинені. Історіографія радянського періоду ігнорувала події визвольних змагань українського народу. Протягом усього часу існування СРСР вона або замовчувала існування національних молодіжних організацій, або подавала їх діяльність, зокрема військовопідготовчу, як негативну та відверто ворожу. Ідеологічна машина радянської доби трактувала роль національних українських молодіжних формувань у національно-визвольній боротьбі як буржуазно-націоналістичну, а військовопідготовчу діяльність галицької молоді як контрреволюційну [20, с. 4].

Репресивні органи рішуче боролися проти української національної думки і розгорнули репресії проти колишніх військово-політичних діячів та місцевої інтелігенції. Такі події змусили частину еліти галицьких земель емігрувати за кордон і продовжувати свою діяльність в еміграції.

Серед діаспорної літератури слід виділити дослідження В. Леника Українська організована молодь [21], яке стало першим синтетично-узагальнюючим дослідженням з історії українського молодіжного руху. Більша частина праці присвячена діяльності “Сокола”, “Січі”, “Пласту” й іншим товариствам Галичини, а решта розвитку молодіжних організацій на інших етнічних теренах. При цьому

В. Леник докладно розкрив етапи й зміст організаційно-ідеологічного становлення об’єднань, зокрема й нарівні окремих навчальних закладів [22].

Особливе значення серед діаспорних видань має книга С. Ріпецького [23], в якій визнаний історик аналізує значення довоєнних січових організацій, досвід організації та проведення ідеологічної роботи у Легіоні Січових Стрільців. Автор простежує весь процес розвитку та встановлення стрілецьких формацій, створення та діяльності парамілітарних товариств, які поступово трансформувались у загони Січових Стрільців.

Окремо слід виділити праці Л. Шанковського [24; 25; 26], який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США.

Велике значення для дослідження парамілітарних рухів у Галичині мають історико-мемуарні праці. До них можна зарахувати праці К. Трильовського [27, С. Левицького [28; 29], Е. Жарського [19; 30], Я. Кузьміва [31].

Зокрема, С. Левицький у праці “Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 в спогадах автора (Причинки до історії Пласту)” у хронологічному порядку показав етапи розвитку українського скаутського руху та детально показав його організаційну мережу у Галичині. Книга містить безліч фактів, точних дат, цифр, прізвищ назви 93 куренів, що свідчить або про справді феноменальну пам’ять, або про використання інших джерел [22]. Е. Жарський у працях повно системно висвітлив етапи розвитку Українського спортивного союзу та спортивного руху в Галичині наприкінці XIX – 30-х роках XX ст. [22].

Особливо слід відзначити діаспорні видання, які були підготовлені до ювілейних дат. Серед них ювілейне видання до відзначення 50-річчя створення Січових Стрільців [32], “Альманах Ради фізичної культури 1945–1948” [33], “Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу” [34], “Альбом 50-ліття Пласту” [35] та інші.

Значним внеском української діаспорної історіографії є також синтетичні праці про окремі регіони західноукраїнських земель, які містять великий фактологічний матеріал [36; 37; 38; 39].

Політичні зміни в СРСР у другій половині 1980-х рр., що пов’язані з горбачовською перебудовою, привели до певних змін і у висвітленні національних історій. В українській історіографії, що вивчала т. зв. “білі плями”, однією з перших почали досліджувати історію національних товариств, українського стрілецтва і Західно-Української Народної Республіки.

З проголошенням незалежності України, сучасна українська історіографія показала новий рівень досліджень, який спирався на широкую джерельну базу. В цей період почали з’являтися передруки з діаспорної літератури. Серед них значне

місце у висвітленні української військової історіографії з проблем цього періоду, що були перевидані в нашій державі є праці І. Крип'якевича і Б. Гнатовича [40], В. Леника [41].

Аналіз парамілітарного руху в Україні розпочали тільки у 1990-х рр. Першим помітним явищем в історіографії цього періоду стала брошура івано-франківського дослідника І. Андрухівця “Західно-українські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг” [42]. Використавши матеріали періодики, архівів та зарубіжної україніки, автор в окремих підрозділах у концентрованому вигляді розкрив засади, організаційне становлення. Напрями діяльності згаданих товариств та показав вплив на них з боку політичних партій [1, с. 96].

У цей період з'являються роботи відомих дослідників стрілецького руху М. Литвина і К. Науменка [43–45], у яких автори показують передумови та процес еволюційного розвитку національних парамілітарних організацій Галичини, визначають причини, що спонукали до створення парамілітарних формувань.

Треба звернути увагу на книгу Б. Якимовича “Збройні сили України: Нарис історії”, в якій висвітлено не лише основні етапи історії українського війська, а й еволюцію національних парамілітарних товариств [46]. Значний пласт історичного матеріалу, який показує формування національних збройних структур, піднято у навчальному посібникові С. Марчука “Українська республіка галичан” [47] та О. Шишки “Слідами листопадових боїв” [48, 49, с. 5].

Водночас 90-ті рр. ХХ ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних громадських товариств “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Січові стрільці”. Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення бойового шляху легіону Українських січових стрільців у 1914–1918 рр. та дослідження трансформацій і зв'язку цих військових формувань із Галицькою армією ЗУНР та Січовими стрільцями УНР. Це перш за все науково-популярні публікації В. Гордієнка [50], брошура С. Лилика [51], краєзнавчі роботи Р. Матейка та Б. Мельничука [52].

Велику роботу у дослідженні проблем розвитку та функціонування молодіжних організацій Галичини, їх напрями діяльності та структури провели М. Лазарович [53], М. Пантюк [54].

Значний внесок у вивчення військових аспектів національно-визвольних процесів на українських землях кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. зробив науковий Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” (відп. редактор проф. Л.Є. Дециньський), зокрема статті Л.Є. Дециньського [55], О.Й. Дем'янюка [56] та ін.

Для вивчення теми парамілітарних рухів важливе значення мають дисертації та монографії, написані на рубежі ХХ – ХХІ ст.

Корисну інформацію про зародження і розвиток парамілітарних організацій в Україні подає у своїх працях тернопільський дослідник Б. Трофим'як [57; 58]. У монографії “Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.)” автор висвітлює основні етапи становлення та діяльності спортивно-пожежних товариств, показує внесок цих товариств у розгортання національно-визвольного руху та причетність спортивно-пожежних товариств до військового вишколу молоді і створення січового стрілецтва.

Певне значення для вивчення цієї проблем має монографія О. Вацеби [59], у якій поглиблено розкрито проблему зародження та становлення спортивних клубних об'єднань, показано їхні закордонні зв'язки та роль міських центрів у розвитку фізичної культури, здійснено ґрунтовний аналіз видавничої справи та організаційно-методичної літератури з питань тіловиховання і спорту, що з'явилася в Західній Україні за досліджуваної доби [1, с. 97].

З-поміж дисертаційних досліджень, заслуговує уваги дисертація О. Дем'янюка [20], в якій з'ясовано тенденції зародження українського молодіжного руху, охарактеризовано процес переходу молодіжних товариств від фізкультурно-спортивного до військово-випідготовчого напрями діяльності, а також визначено роль вихованців молодіжних організацій у військово-політичних подіях Першої світової війни.

Підсумовуючи зазначене вище, доводиться констатувати, що проблема парамілітарних організацій у Галичині належно відображена у літературі. Але тематика діяльності цих організацій залишається недостатньо дослідженою. Досі немає комплексних узагальнювальних праць про впливи політичних партій на ці організації та перспективним залишається дослідження іншомовних видань даного періоду.

1. Колибаб'юк С. Молодіжний рух Галичини кінця ХІХ – 30-х років ХХст. у сучасних наукових дослідженнях України // Схід: аналітично-інформаційний журнал. № 2 (109). – Донецьк, 2011. – С.95–96. 2. Запорожець. Календар на 1914 рік / Уклала К. Трильовський, І. Чупрей. – Коломия, 1913. – С. 7. 3. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с. 4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Ч.1. – Львів: червона Калина, 1928. – 288 с. 5. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів: Червона Калина, 1931. 150 с. 6. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с. 7. Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920 рр.). – Донецьк: Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000 р. – 152 с. 8. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Львів: Всесвіт, 1936. – 32 с. 9. Галуциньський М. З Українськими січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915. – Львів: Діло, 1934. – 83 с. 10. Палій Д. Генерал Мирон Тарнавський // Літотис

Червоної Калини. – 1938. – Ч. 9. – С. 2–4. 11. М. Андрусяк Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 13. 12. Андрусяк М. Гомін української державности і соборности на Закарпатті // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1931. – Ч. 7–8. – С. 27–32. 13. Л. Лепкий Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 85–98. 14. Лепкий Л. Про однострої нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 133–135. 15. Купчанка К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 10–108. 16. Блажкевич І. Листопадовий спогад // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С. 4–6. 17. Грицай О. Ген. Віктор Курманович – ювілей // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 7–8. – С. 2–4. 18. Боберський І. Українське сокільництво (1894–1939). – Львів: Сокіл-Батько, 1939. – 16 с. 19. Жарський Е. Основи сокільства. – 2-ге вид. – Львів: Сокіл-Батько, 1937. – 32 с. 20. Дем'янюк О. Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни. автореферат дис. канд. іст. наук. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2004. – 20 с. 21. Леник В. Українська організавана молодь (Молодечі організації від початків до 1914 р.) / В. Леник. – Мюнхен–Львів, 1994. – 181 с. 22. Савчук Б., Колибаб'юк С. Надбання українського зарубіжжя з вивчення історії молодіжних організацій Галичини кінця XIX–30-х років XX ст. // Схід: аналітично-інформаційний журнал. № 6 (106). – Донецьк, 2010. – С. 89. 23. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с. 24. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид. Д. Микитюк, 1974. – 396 с. 25. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля. – 1958. – 319. 26. Шанковський Л. Стрийські пластуни у визвольних змаганнях // Молодече життя. – Мюнхен, 1946. – Ч.3. – С. 34–37. 27. Трильовський К. Гей там на горі “Січ” іде!... Едмонтон, 1965. – 432 с. 28. Левицький С. Нарис історії Пласту 1911–1945. – Мюнхен: Нова думка, 1966. – 116 с. 29. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 в спогадах автора (Причинки до історії Пласту) / С. Левицький. – Мюнхен: Молодече життя, 1967. – 131 с. 30. Жарський Е. 25-річчя українського Спортивного Союзу // Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу. Огляд діяльності Спортивного товариства “Україна” в Торонті, Канада 1948–1949). – Торонто. 1950. – С. 41–53. 31. Кузьмів Я. Напрямки національного виховання // Перший український педагогічний конгрес. 1935. – Львів, 1938. – С. 189–195. 32. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців 1917–1967. – Чикаго: Б. н. в., 1969. – 664 с. 33. Альманах Ради фізичної культури 1945–1948. – Мюнхен: Молодече життя, 1951. – 169 с. 34. Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу. Огляд діяльності Спортивного товариства “Україна” в Торонті, Канада 1948–1949). – Торонто. 1950. – 147 с. 35. Альбом 50-ліття Пласту / упор. М. Пежанський, Т. Білостоцький. – Нью-Йорк, 1964. – 249 с. 36. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1972. – 942. 37. Дрогобиччина – земля Івана Франка.

Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – 856 с. 38. Надбужанина. Збірник. Т.1. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. – 960 с.; 1989. – Т. 2. – 950 с.; Т. 3. – 735 с. 39. Уенів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1974. – 924 с. 40. Крип'якевич І., Гнатювич Б. Історія українського війська. В 2 ч. Репринтне видання. – К.: МП “Пам'ятки України”, 1992. – 576 с. 41. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р. – Мюнхен–Львів: Фенікс-Лтд, 1994. – 184 с. 42. Андрусів І. Західноукраїнські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луз”. – Івано-Франківськ, 1992. – 79 с. 43. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменяр, 1990. – 200 с. 44. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські січові стрільці. – К.: Знання, 1992. – 48 с. 45. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства НАН України; Олір, 1995. – 368 с. 46. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Провсвіта, 1996. – 359 с. 47. Макарчук С. А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с. 48. Шпица О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська політехніка, 1993. – 236 с. 49. Нагірняк А. Я. Кирило Трильовський - організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2006. – 20 с. 50. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – Львів: Меморіал, 1991. – 112 с. 51. Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка (Методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ). – Львів: ЛО і УВ, 1990. – 40 с. 52. Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій. Українська Галицька Армія на Тернопільщині. – Тернопіль: ДАТО, 1993. – 79 с. 53. Лазарович М. Зародження українського стрілецького руху в Галичині: причини й наслідки // Розбудова держави. – 1996. – № 3. – С.53–58. 54. Пантюк М. Моральні засади діяльності українських молодіжно-юнацьких товариств / початок XX століття // Сучасне українське виховання: Львів: Основи. – 1997. – С. 75–77. 55. Дециньський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. № 408 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – С. 3–11. 56. Джерела до вивчення парамілітарної діяльності української молоді Галичини напередодні та в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. № 502 / Відп. ред. Л. Є. Дециньський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2004. – С. 31–36. 57. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Тернопіль: Видавництво ТАНГ “Економічна думка,” 2001. – 696 с. 58. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.). – К., 1997. – 419 с. 59. Вацеба О. Нарис з історії українського руху в Західній Україні. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 232 с.